

BASARAB NICOLESCU

**CONGRESELE INTERNAȚIONALE ALE
TRANSDISCIPLINARITĂȚII: IMPORTANȚA LOR
PENTRU EMERGENȚA UNEI METODOLOGII
TRANSDISCIPLINARE***

**Interviu realizat de către dna prof. Augusta Thereza de Alvarenga,
Facultatea de Sănătate publică din cadrul Universității din São Paulo,
Brazilia.**

1. Când ați început să vă interesați de gândirea transdisciplinară?

Din adolescență, cu toate că acest cuvânt, „transdisciplinaritate”, nu fusese încă inventat. Prima mea carte, publicată în România în 1968, chiar cu câteva luni înaintea plecării mele definitive în Franța – *Ion Barbu, Cosmologia Jocului Secund*, Editura pentru Literatură, București – a fost consacrată relațiilor între matematică și poezie în opera unui mare poet român, Ion Barbu, cunoscut de asemenea ca un matematician de renume internațională, Dan Barbilian, care își semna poemele cu pseudonimul Ion Barbu.

Cum s-a realizat această traiectorie?

Într-o manieră naturală, așa putea spune chiar înnăscută. Ca elev și apoi student, am acumulat cunoștințe solide în filozofie. Interesul meu se concentra în jurul lui Schopenhauer și Hegel. Literatura mă pasiona, chiar dacă matematica rămânea centrul pasiunilor mele. De asemenea, am beneficiat, către vârsta de șase ani, de o educație ortodoxă foarte elaborată, datorită unui preot care s-a dovedit apoi a fi unul dintre cei mai mari teologi români – Părintele Galeriu – care m-a învățat gustul gândirii apofatice (în special Dionisie Areopagitul, Grigorie de Nyssa și Grigore Palama), gust care s-a dezvoltat în continuare prin practicarea fizicii cuantice, componentă fundamentală a metodologiei transdisciplinare pe care am elaborat-o

* A apare în “Discobolul », Alba Iulia.

după sosirea mea în Franța. Fizica cuantică a constituit pentru mine un spațiu de conciliere între toate aceste preocupări aparent contradictorii. Referințele mele majore în filozofia fizicii cuantice și a matematicii au fost – și sunt în continuare – Werner Heisenberg, Wolfgang Pauli, Niels Bohr și Kurt Gödel.

2. Când și cum ați luat cunoștință de propunerea unei metodologii transdisciplinare bazate pe trei piloni: cel al complexității, cel al diferitelor niveluri de Realitate și cel al logicii terțului inclus?

Nu am luat cunoștință. Eu am fost cel care a elaborat-o. Am formulat metodologia transdisciplinarității într-o serie de articole publicate în revista franceză „3^e Millénaire” (seria veche), care au fost reluate în prima mea carte publicată în Franța *Nous, la particule et le monde*¹ - Editions Le Mail, Paris, 1985 (a doua ediție: Rocher, Collection «Transdisciplinarité», Monaco, 2002).

Cum s-a realizat acest proces de elaborare?

Foarte lent. Mi se părea important de formulat o metodologie, căci, în absența unei metodologii, transdisciplinaritatea nu este decât vorbărie, o modă trecătoare. Dar această metodologie trebuia să fie *deschisă, non-dogmatică*. De aceea, mi se părea crucial ca transdisciplinaritatea să fie definită prin metodologia sa. O metodologie unică – care este *logos*-ul metodelor – este compatibilă cu un număr mare de metode diferite. Altfel spus, transdisciplinaritatea se sprijină pe o metodologie unică, dar pot exista diferite variante ale transdisciplinarității. Acest lucru nu este în totalitate înțeles nici astăzi, pentru că unele persoane – cultivate chiar – confundă metodologia și metodele. Demersul meu de gândire se întemeiază pe exemplul metodologiei științei moderne: una și aceeași metodologie, cea formulată de către Galilei, Newton și Kepler, s-a dovedit compatibilă cu teorii extrem de diferite, ca, spre exemplu, mecanica clasică (cele două teorii ale relativității a lui Einstein fiind incluse aici) și mecanica cuantică.

O altă dificultate esențială în formularea metodologiei transdisciplinarității este legată de prezența ireductibilă a Subiectului în transdisciplinaritate. Prin urmare, îmi era clar că metodologia științei moderne, fondată pe excluderea Subiectului, nu este valabilă în domeniul transdisciplinarității. Unificarea între științele dure (exacte) și

¹ Basarab Nicolescu, *Noi, particula și lumea*, traducere din limba franceză de Vasile Sporici, Editura Junimea, Iași, 2007.

științele moi (umane) nu poate fi făcută prin metodologia științei moderne. O metodologie nouă se dovedea necesară și, timp de câțiva ani, m-am angajat în formularea ei.

Prima axiomă (sau „postulat” sau „pilon”, după o terminologie populară), cea privind nivelurile de Realitate, mi-a apărut ca o evidență din 1970, prin propria mea practică de fizician cuantic. Dar ideea nu exista în corpusul științific constituit și ezitam să o public. Din fericire, în timpul stagiului meu post-doctoral la Lawrence Berkeley Laboratory (1976-1977), am fost în contact cu Geoffrey Chew, fondatorul teoriei *bootstrap*, și de asemenea cu Henry Stapp, care m-a încurajat să o dau spre publicare. În sfârșit, am enunțat prima axiomă într-un articol publicat în „3e Millénaire” (numărul 1, martie-aprilie 1982). Am aflat mult mai târziu, în 1998, că Werner Heisenberg a propus și el o formulare a conceptului de nivel de Realitate².

A treia axiomă, cea referitoare la complexitate, a fost enunțată în aceeași perioadă, în cartea mea, *Noi, particula și lumea*. Există, desigur, un număr mare de definiții ale complexității, practic toate incompatibile cu noțiunea de nivel de Realitate. Singura care convine însă transdisciplinarității este cea a lui Edgar Morin.

Paradoxal, cea de-a doua axiomă, cea vizând logica terțului inclus, a fost cel mai dificil de formulat. Eram, sigur, în contact cu Ștefan Lupașcu din 1969. Cunoșteam și considerațiile lui Aristot și mai ales ale lui Hegel, care a aplicat această logică în filozofia spiritului. Dar mi se părea de domeniul evidenței că o logică strict formală era inadaptată transdisciplinarității, căci era săracă, limitându-se să rezolve paradoxurile teoretice. În plus, logica terțului inclus a lui Lupașcu nu ținea seama de existența nivelurilor de Realitate, având în schimb capacitatea de a fi o veritabilă filozofie. De aceea am extins și generalizat logica lui Lupașcu introducând nivelurile de Realitate ale Subiectului și nivelurile de Realitate ale Obiectului. Rezultatul a fost publicat, însoțit de încurajarea lui Lupașcu însuși, în *Noi, particula și lumea*. În ultimii ani, Joseph Brenner a arătat toată bogăția unei asemenea logici în studiul asupra proceselor Realității.

Prin această metodologie, transdisciplinaritatea reușește performanța de a reuni ontologia (prima axiomă), logica (a doua axiomă) și epistemologia (a treia axiomă).

² Werner Heisenberg, *Philosophie - Le manuscrit de 1942*, Paris, Seuil, 1998. Traducere din limba germană și introducere de Catherine Chevalley. Prima ediție în limba germană: *Ordnung der Wirklichkeit*, Munich, R. Piper GmbH & KG, 1989. Text publicat în W. Blum, H. P. Dürr, and H. Rechenberg (ed.), *W. Heisenberg Gesammelte Werke*, Vol. C-I: *Physik und Erkenntnis*, 1927-1955, Munich, R. Piper GmbH & KG, 1984, pp. 218-306.

3. Ce importanță atribuiți Congreselor Transdisciplinarității, organizate din 1985, cu sprijinul UNESCO, pentru emergența și consolidarea abordării metodologice a transdisciplinarității bazate pe acești trei piloni?

Aceste congrese, trebuie să afirm cu toată modestia (căci eu sunt inițiatorul sau animatorul majorității lor), au avut un rol important în nașterea unei comunități internaționale de cercetători transdisciplinari, reuniți în jurul metodologiei, deja existente, a transdisciplinarității. Putem cu siguranță vorbi în acest sens de o consolidare metodologică. Dar nu este corect să se vorbească despre „emergența” metodologiei în cursul acestor congrese, pentru că metodologia exista deja. E adevărat că am ales, din rațiuni tactice, să dezvălui treptat această metodologie, apogeul fiind atins în cadrul primului Congres Mondial al Transdisciplinarității și la Congresul de la Locarno. Nu trebuie uitat că atmosfera din mediile academice ale epocii erau foarte nefavorabile transdisciplinarității și trebuia procedat cu curaj, dar și cu prudență.

4. Ce credeți despre propunerea celor trei piloni, considerată în documentele oficiale ale Congreselor ca fiind de o importanță fundamentală pentru caracterizarea unei metodologii transdisciplinare? Care sunt posibilitățile și provocările pe care, pe de o parte, această propunere le aduce și limitele, pe care, pe de altă parte ea le comportă?

Am răspuns deja întrebării privind importanța acestor congrese. Una dintre limitele metodologiei transdisciplinare este că ea nu permite să se *facă* știință pe plan tehnic: metodologia științei ajunge din plin pentru asta. În acest sens, metoda transdisciplinară și metoda științifică sunt complementare. Totuși, este posibil ca metodologia transdisciplinară să conducă la mari descoperiri științifice, cu precădere în studiul conștiinței. Limita esențială a metodologiei transdisciplinare este că ea nu constituie, prin ea însăși, o cale spirituală. Acolo rezidă marile derivate posibile ale transdisciplinarității. Nu trebuie uitat faptul că, chiar dacă metodologia transdisciplinară este foarte diferită față de cea științifică, ea are totuși în centrul său spiritul științific.

5. Anumiți autori ca Patrick Paul din Franța și Amâncio Friaça din Brazilia pledează pentru necesitatea introducerii unui al patrulea pilon al transdisciplinarității pe lângă cele trei deja acceptate: fie „paradoxul”

(Formarea subiectului și transdisciplinaritatea: istoria vieții profesionale și imaginale, Paris, Harmattan, 2003, p.401), fie „vidul” (O vácuo e o espaço transdisciplinar în: Educação e transdisciplinaridade III. São Paulo, Triom, 2005, p.439-451). Alții apară necesitatea „non-centralității” în logica terțului inclus, dar în diferite logici ne-clasice (Mesajul celui de-al doilea Congres Internațional al Transdisciplinarității, Vila Velha/Vitória, Brazilia)

Nu este necesară introducerea unei a patra axiome dacă aceasta poate fi derivată pornind de la primele trei. Paradoxul și vidul sunt o consecință a celor trei axiome. Este important să se mențină un minimum de axiome în metodologia transdisciplinară: dacă nu, ea conduce la tautologii – obținem ca rezultat ceea ce am avut ca punct de plecare. Bineînțeles, numărul 3 nu este nici magic, nici sacru. Dacă e necesar se poate introduce o nouă axiomă, dar deocamdată nu există nicio necesitate. Am răspuns deja la chestiunea „non-centralității” logicii terțului inclus. E vorba de o confuzie: logica transdisciplinară, incluzând o logică formală este, în același timp, o filozofie, filozofia terțului inclus.

6. Dintre Congresele de Transdisciplinaritate enumerate mai jos, la care ați participat dumneavoastră în persoană?

Colocviul de la Veneția „Știința în fața frontierelor cunoașterii”, 1986.

Congresul „Știință și tradiție: perspective transdisciplinare pentru secolul XXI”, 1991.

Primul Congres Mondial al Transdisciplinarității, 1994.

Congresul Internațional al Transdisciplinarității „Care Universitate pentru mâine?

În căutarea unei evoluții transdisciplinare a Universității”, Locarno, 1997.

Al doilea Congres Mondial al Transdisciplinarității, 2005.

Am participat la toate aceste congrese.

7. Care este percepția dumneavoastră referitor la subiectul importanței fiecărui congres la care ați participat pentru emergența gândirii transdisciplinare, bazate pe cei trei piloni?

Colocviul de la Veneția „Știința în fața frontierelor cunoașterii”: pregătirea nașterii unei comunități.

Congresul „Știință și tradiție: perspective transdisciplinare pentru secolul XXI”:

pregătirea Primului Congres Mondial.

Primul Congres Mondial al Transdisciplinarității: nucleul comunității e constituit.

Congresul Internațional al Transdisciplinarității „Care Universitate pentru mâine? În căutarea unei evoluții transdisciplinare a Universității”, Locarno: implicarea educatorilor și profesorilor din statele membre ale UNESCO.

Al doilea Congres Mondial al Transdisciplinarității: sporirea comunității internaționale cu un mare număr de cercetători transdisciplinari din Brazilia.

8. Afirmăm într-un articol că putem considera că astfel de Congrese au favorizat constituirea de ceea ce am putea desemna (pentru a folosi o terminologie a lui Thomas Kuhn) o „comunitate de gânditori transdisciplinari”. Aceasta deoarece apreciem că mulți dintre cei care au participat la aceste congrese devin adepți și încep să apere ideea că această propunere a unei metodologii transdisciplinare axate pe trei piloni ar trebui să fie folosită, în reflecțiile asupra transdisciplinarității, ca schemă de bază sau chiar ca „paradigmă”(de asemenea în concepția lui Kuhn), pentru că ea se formează în cea mai bună strategie metodologică disponibilă. Ce credeți despre această ipoteză?

Sunt întru totul de acord în ceea ce privește această idee a *Comunității de gânditori transdisciplinari*. Dar am rezerve importante referitor la cuvântul „adepti”, care are o conotație New Age. Nu trebuie ca transdisciplinaritatea să dea naștere la tot soiul de guru. De asemenea, am rezerve față de cuvântul „paradigmă”, care a fost formulat de Thomas Kuhn într-un context precis – celui al științei – și nu ar trebui să fie utilizat în alte contexte.

9. În opinia dumneavoastră, care este punctul (sau punctele) forte al(e) aceluiași Congres la care ați participat?

Colocviul de la Veneția „Știința în fața frontierelor cunoașterii”: cuvântul „transdisciplinaritate” este menționat pentru prima dată într-un document instituțional.

Congresul „Știință și tradiție: perspective transdisciplinare pentru secolul XXI”: intrarea în mișcarea transdisciplinară a marelui poetului argentinian Roberto Juarroz, care de altfel a formulat, în acest context, o expresie importantă a terminologiei

transdisciplinare – cea de „atitudine transdisciplinară”.

Primul Congres Mondial al Transdisciplinarității: adoptarea Cartei Transdisciplinarității care este și astăzi încă cel mai important document al mișcării transdisciplinare.

Congresul Internațional al Transdisciplinarității „Care Universitate pentru mâine? În căutarea unei evoluții transdisciplinare a Universității”, Locarno: formularea recomandărilor privitoare la învățământul superior, adresate statelor membre UNESCO.

Al doilea Congres Mondial al Transdisciplinarității, 2005: demonstrarea vitalității mișcării transdisciplinare în Brazilia.

10. Și care este punctul (sau punctele) slab(e) al(e) aceluiași Congres, în opinia dumneavoastră? (Dacă sunt mai multe, am rugămintea de a le aranja într-o listă, în ordinea importanței descrescătoare)

Colocviul de la Veneția „Știința în fața frontierelor cunoașterii”: colocviul a fost restrâns la un număr mic de personalități ale lumii culturale și științifice.

Congresul „Știință și tradiție: perspective transdisciplinare pentru secolul XXI”: participarea eteroclită, datorată unui dublu și contradictoriu patronaj (UNESCO și o asociație de ingineri).

Primul Congres Mondial al Transdisciplinarității: nici un punct slab. Organizarea acestui congres a fost asigurată într-un mod excepțional de către marele pictor portughez Lima de Freitas, și a beneficiat de aportul intelectual important al Președintelui Portugaliei, Mario Soares.

Congresul Internațional al Transdisciplinarității „Care Universitate pentru mâine? În căutarea unei evoluții transdisciplinare a Universității”, Locarno: nici un punct slab. Acest congres s-a bucurat de participarea unor personalități foarte importante, precum Premiul Nobel Werner Arber și marele arhitect Mario Botta.

Al doilea Congres Mondial al Transdisciplinarității, 2005: un document diluat în raport cu Carta Transdisciplinarității. E prea specific mișcării braziliene și mai puțin adaptat comunității internaționale.

11. În opinia dumneavoastră, care au fost provocările importante apărute în dezvoltarea și/sau aprofundarea acestei propuneri transdisciplinare, din punct de vedere metodologic/epistemologic și teoretic?

Provocările sunt imprevizibile. Și deviațiile posibile numeroase.

12. Identificați vreo operă sau vreun autor (bărbat sau femeie) ce se află deja în curs de a progresa, fie din punct de vedere teoretic sau metodologic/epistemologic, în această perspectivă de abordare a transdisciplinarității? În caz afirmativ, ați putea menționa numele operei sau al autorului? Ați putea să ne spuneți prin ce aspecte că acesta/aceasta a mers înainte? (Observație: În cazul în care sunt mai mulți autori, vă rog să faceți o listă mai jos)

Nu îmi place spiritul listelor. Pentru a vedea care sunt personalitățile importante e de ajuns să se observe care sunt cărțile sau articolele cele mai citate în literatura transdisciplinară.

13. În numeroasele articole publicate, se obișnuiește ca propunerea acestei metodologii transdisciplinare, bazate pe cele trei axiome, să fie socotită ca o „paradigmă”. Dacă considerăm că termenul „paradigmă” a fost consacrat de o operă clasică a lui Kuhn „Structura revoluțiilor științifice” ca o specie de „model”, unde problemele investigației sunt sugerate de către paradigmă și tot de ea rezolvate sau încă mai mult, acceptată ca o dominantă de către o societate științifică dată, a cărei funcție este de a dirija toată cercetarea într-un domeniu determinat, furnizând probleme și soluții model unei comunități de practicanți (comunitate științifică), ce credeți despre natura și puterea euristică a acestei noi propuneri de „metodologie transdisciplinară”? Această propunere ar fi (sau ar putea fi) în fapt o nouă paradigmă, pe tiparul lui Kuhn, prezentându-se ca o abordare absolută? Sau ar trebui ca ea să fie considerată, dată fiind complexitatea temei, ca una dintre posibilele propuneri teoretico-metodologice pasibile să fie adoptate de către adepți și să contribuie, alături de ceilalți, existenți deja și/sau în curs de formare, la studiul transdisciplinarității? În cazul în care propunerea cu trei axiome este înțeleasă ca o paradigmă pentru studiul transdisciplinarității, care este concepția dumneavoastră de paradigmă?

Am răspuns deja la această întrebare: cred că nu ar trebui să se vorbească de „paradigmă” în ceea ce privește transdisciplinaritatea.

14. Punând punctul final, vă vom solicita, dacă considerați important, să

adăugați încă câteva comentarii, în funcție de alte întrebări pe care le socotiți semnificative pentru temă și pe care poate nu le-am menționat.

Vă mulțumesc pentru aceste întrebări atât de inteligente.